

Fehér Ágnes

A hagyományos családmódel átalakulása egy bihari falu (Tépe) társadalmában

„Gyermeknevelő manufaktúra, a biztonság szigete egy bizonytalanná vált világban, népszámlálási alapegység, önelszámoló gazdasági kisüzem, egymással összezárt neurotikusok rabcellája — mi is a család voltaképpen?” — teszi fel a kérdést Hernádi Miklós.¹

A családszociológiával foglalkozó művek egy része megkérdőjelezi a család intézményének létjogosultságát, más része viszont éppen azt igyekszik hangsúlyozni, hogy az egyének személyisége harmónikus fejlődéséhez szüksége van a családi közösségre. Az egymással szembenálló nézetek ellenére ezek a munkák valamiben megegyeznek: felismerik azt, hogy a hagyományos társadalmi tendenciák felbomlásával egyidejűleg a hagyományos családmódel is átalakul, helyet adva egy minőségileg is új képződménynek.

Hogyan mentek végbe a családdal kapcsolatos változások egy tradicionális falu kultúrájában, egyáltalán hogyan jellemezhetők az utóbbi két évtized uralgódo családtípusai Tépen?

Az alföldi területekre jellemzően Tépe községben századunkban a patriar-chális kiscsalád volt az általános, mely a szülőket és gyermekeiket foglalta magában. A legidősebbek azonban még emlékeznek arra, hogy az első világháború előtt a nagycsalád modellej is élt a faluban. A nagycsalád legtovább a módosabb rétegek körében maradt fenn, ahol döntő szempont volt, hogy a meglévő föld ne aprózódjon tovább, a család gazdasági erőforrásai minél hatékonyabban egy kézben összpontosuljanak. A családfő, a gazda irányító szerepe gazdasági és erkölcsi értelemben egyaránt érvényesült a család többi tagjával szemben. Ő szervezte meg a munkát, rendelkezett a vagyon, a gazdaság felett, és ellenőrző funkciót is gyakorolt. „Akik nagy kort élnek meg, a csoport minden bölcsességének letéteményesei, s rendszerint ők a hatalom és tekintély birtokosai.”²

A faluban a század első évtizedétől kezdve a meglévő nagycsaládok száma elenyésző lett, és a nukleáris családnak a típusa vált uralkodóvá. A nukleáris család esetében már hiányzott az a szigorú és merev hierarchia, mely a nagycsaládos területeken oly annyira jellemző. A fiatalok megházasodván elhagyták a szülői házat, külön portát alapítottak. A kiscsaládot vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a gazda és felesége korántsem bírtak már olyan hatalommal és tekintéllyel, mint az a nagycsalád esetében megfigyelhető volt.

A hagyományos tépei társadalomban a családalapítás kritériuma az volt, hogy a házasulandó felek némi vagyonnal, lehetőleg földdel rendelkezzenek. Általában a hasonló anyagi státusú, és társadalmi helyzetű emberek kötöttek házasságot. („Suba a subához, guba a gubához, ott nagy baj nem lehet.”)³ — elve érvényesült. A tépei családokban átlagosan két-három gyermek nevelkedett.

1 *Hernádi Miklós*: A család kicsiben és nagyban. Élet és Irodalom, 1979. 7.

2 *Sumner, William Graham*: Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége (Budapest, 1978.) 456.

3 Sajtát gyűjtéséből. Tépe, Hajdú-Bihar megye.

A gyermekek nevelése korántsem történt tudatos pedagógiai elvek szerint. („Parancsoltunk nekik, hogy úgy csináljátok, ahogy mi, és úgy is csinálták.”)⁴ A gyermek megfigyelte a szülők, és a többi családtag munkáját, elleszte és lényegében utánzással tanulta meg az egyes mozzanatokat. A nevelés tehát nem mesterségesen, hanem természetes úton ment végbe, a gyermek észrevétlenül nőtt bele a felnőttek világába, munkájába.⁵ A családban a gyermek nemcsak az egyes munkafajtákat tanulta meg, de elsajátította azokat a viselkedésmintákat is, melyek föltétlenül szükségesek voltak ahhoz, hogy a falu közösségébe beilleszkedjen, és a közösség teljes jogú tagjává válhasson. Ez a család szocializációs funkciójának leglényegesebb mozzanata.⁶ A gyermek iskolai tanulmányával nem foglalkoztak, inkább testi, a munkára való nevelését tartották szem előtt. Annak ellenére, hogy a leánygyermek nem szenvedtek semmiféle hátrányos megkülönböztetést a fiúk javára, a gazdagabb vagyonos családokban az utódlás kérdésénél központi szerepet kapott az, hogy az elsőszülött utód fiú legyen: („Inkább a fiam irányítsa itt a gazdaságot, mint a vejem.”)⁷ Ha a családban több fiú született is, a legidősebb fiúutódnak nem volt élesen megkülönböztetett irányító szerepe a többiek rovására. Tépén, amikor a kiscsalád modellje vált dominánssá — melyre az jellemző, hogy a nagykorú gyermekek önállósodási törekvése a szülői háztól fokozottan érvényesült —, szükségtelen lett a nagycsaládokra jellemző patriarchális hierarchia kialakítása.

A család életében új szituációt jelentett a gyermekek megszületése. A tagok száma változik, koruk nő, ezáltal szerepeik átalakulnak, és az új szituációk nagyfokú alkalmazkodást kívánnak.⁸ A gyermekek világrajövetele a családi munkamegosztás átstrukturálódását vonja maga után. A családi munkamegosztásban a nem szerinti munkamegosztáson volt a döntő hangsúly, a kor szerinti munkamegosztásnak lényegesebben kisebb jelentősége volt. Vagyis a család életében előforduló munkákat jól el lehetett különíteni tipikusan férfi, és tipikusan női munkákra. A férfiak feladata volt a szántóföldi, mezei munka (vetés, kaszálás, szénahordás, boglyázás), illetve otthon a nagyobb fizikai erőt kívánó ház körüli munkák elvégzése (ellátta a nagyobb jószágokat, kertet ásott, fát vágott stb.). Egy tépei nő átlagos hétköznapija a következőképpen festett: nyáron 4 óraker, télen 5—6 óraker keltek, megettek az állatokat, megfejték a tehenet. Nyáron volt amikor kora reggel elmentek szőlőt kötözni. Ezután ebédet főztek, gyakran volt nagymosás. Nyáron kivitték az ebédet a férfiaknak a mezőre. Estére vacsorát készítettek, és ha még volt idejük fontak, szőttek. A nő a házi munkán kívül gyakran dolgozott a határban is (kapálni járt, aratáskor szedte a markot, tengerit tört, szénát, lucernát gyűjtött, „rozsolták” a búzát stb.). Mint említettem, a kor szerinti munkamegosztás nem volt jelentős. A gyermekek segítségét szinte attól kezdve igénybe vették, ahogy járn tudtak.⁹ 4—5 éves gyermekek már őrizték a jószágot a mezőn, vizet hordtak stb. Szigorú elv volt, hogy a növekedő gyermekek mindig a nemüknek megfelelő munkát sajátítsák el. Már a 6—7 éves fiú apja mellett, a leány anyja mellett foglalatalkodott, leste el az egyes munkamegosztásokat. A gyermek a közösségben „miniatűr felnőtt”, segítése a termelő munka fontos részévé válik, szórakozása nem a tipikus gyermeki játszás, hanem a felnőttek munkájának kicsiben történő utánzása.¹⁰ A család megélhetését biz-

4 Saját gyűjtésemből. Tépe, Hajdú-Bihar megye.

5 *Tomori Viola*: A parasztság szemléletének alakulása. Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma (Szeged, 1935.) 59.

6 *Cseh-Szombathy László*: Családszociológiai problémák és módszerek (Budapest, 1979.) 217.

7 Saját gyűjtésemből. Tépe, Hajdú-Bihar megye.

8 *Cseh-Szombathy László*: A családszociológia fő problémái és vizsgálati módszerei. In: A szociológia ágazatai. (Szerk.: *Kulcsár Kálmán*, Budapest, 1975.) 285.

9 *Fél Edit—Hofer Tamás*: Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban és háztartásban. Néprajzi Közlemények, 1967, 3—4, 10.

10 *Tomori Viola* im: 60.

tosító termelőmunkában függetlenül nemtől, és kortól, részt vett a család minden munkaképes tagja. A munka döntő része a családi keretek között zajlott le.¹¹

Külön figyelmet fordítottunk a faluban élő „csonka” családok kialakulására, ahol az egyik házaspár egyedül maradt (özvegyek, elváltak), és maga nevelte gyermekeit. Tépén már a hagyományos paraszti társadalomban is viszonylag megszokott, és elfogadott dolog volt, hogy a sikertelen házasságok válással végződtek. Okként elsősorban a gyermektelenséget nevezték meg. A házastársakat Debrecen, Derecske polgári bírósága választotta el. A válás után a vagyon két részre oszlott, minden közös szerzeménynek számított. (Volt rá példa, hogy még a szövött vásznat is kettévágták.)¹² Általában a férfi maradt saját házában a válás után, a nő gyermekeivel visszaköltözött a szüleihez. A hagyományos falusi közvélemény nem kezelte kuriózumként a válást, így az elvált asszony viszonylag könnyen férjhez mehetett. Az elvált szülők gyermeke sem szenvedett negatív irányú megkülönböztetést a közösségen belül. Az első és második világháború után az özvegyasszonyok száma különösen megnőtt a faluban. Sorsuk lényegesen nehezebb volt, mint a házasságban élőké. A férj hiánya következtében a hagyományos családi munkamegosztás egyensúlya megbomlott — és ha közben ismét férjhez nem mentek —, rájuk hárult a család eltartásának összes gondja. A nő ekkor már nemcsak a ház körüli munkákért volt felelős, de a megterhelő mezei, szántóföldi munka elvégzése is rávárt. Legtöbbször az asszony férfi testvérei, rokonai, nagyobb gyermekei pótolták az apa munkáját. Az elvált asszony általában visszaköltözött saját szüleihez, így a családi munkamegosztás hagyományos rendjébe került vissza. Az elvált vagy özvegyen maradt asszonyok sok esetben kénytelenek voltak elmenni cselédnek, elsősorban Debrecen, Derecske jómódú házainál találtak munkát.

A tradicionális paraszti társadalomban a család önellátó, és egyszerű áru-termelő egységként egyaránt funkcionált. Lehetővé tette az egyén számára, hogy beilleszkedjen a falusi közösségbe, eligazodjon annak normarendszerében. A vérségi kötelékeken alapuló családnál tehát az otthon és munkahely lényegében ugyanazt jelentette; a családot a családfő tekintélye, és tagjainak azonos érdekei tartották össze.¹³ Napjaink falusi családját vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a termelési funkció lényegében csak a háztáji művelésben maradt meg, a fogyasztási funkció viszont előtérbe került.¹⁴ A család önellátásához szükséges javakat már nem családi kereteken belül folyó termeléssel állítják elő. A mezőgazdaság kollektivizálásával megszűnt a földtulajdon jelentősége a családok életében. A faluba beáramló urbánus hatások következtében a fogyasztási igények megnövekedtek. A családi jövedelem döntő részét készen vásárolható ipari fogyasztási cikkek megvásárlásába fektetik be. Tépén a fogyasztási funkció dominánssá válását több tényező idézte elő. Mindenekelőtt az eljáró munkásság számának megnövekedéséről kell beszélnünk. A közeli városokban, vagy városias jellegű településeken (Debrecen, Derecske, Berettyóújfalú) levő munkahely, a különböző városi „minták” átvétele — mely alatt nemcsak anyagi, tárgyi produktumokat, de a viselkedésmintákat, sőt életmódbeli mintákat értünk —, nagy mértékben átalakították a falusi család összetételét, életvitelét. A mai falusi család esetében már szétválik az otthon és a munkahely színtere. Az ingázó munkások számának növekedése mutatja, hogy a munka színtere nagyon gyakran a falun is kívül kerül. A fogyasztási funkció előtérbe kerülésénél a jobb anyagi lehetőségek mellett fontos tényező az az új követelményrendszer, mely egyrészt a korábbi életmódból való feltörekvésből, másrészt az újabb és újabb divathullámokból merít. A tömegkommunikációs eszközök révén, a városban vállalt munka so-

11 *Cseh-Szombathy László*: Családszociológiai problémák... im: 164.

12 Saját gyűjtéséből. Tépe, Hajdú-Bihar megye.

13 *Vágvölgyi András*: Faluszociológia. In: A szociológia ágazatai. (Szerk.: *Kulcsár Kálmán*, Budapest, 1975.) 90.

14 *Vágvölgyi András* im: 91.

rán szerzett benyomások kialakították a tehetős, jó anyagi körülmények között, saját hazában élő család mintaképét.¹⁵

Az 1970-es évek fiatal generációs tépei családjára az jellemző, hogy mindenáron meg akarja közelíteni, sőt olykor túl is próbálja szárnyalni azt az életszínvonalat, melyet a városban volt alkalma megfigyelni. Az „ideális”, „jól szituált” családi életmód megvalósításához semmiféle fáradságot nem sajnálnak, az anyagi eszközöket döntő részben a háztáji gazdaságban termelt zöldség, gyümölcs értékesítésével, állattartással teremtik elő.

A családok élete nyitottabbá vált, kapcsolataik — melyek korábban elsősorban a falusi közösséghez kötődtek —, kibővültek, a város, a falun kívüli munkahely új és új ismeretségek, hatások befogadását teszik lehetővé. Új jelenség, hogy a korábban a háztartáshoz, családhoz kötött nők egyre nagyobb számban vállalnak munkát. Különösen a fiatalok, és a középgeneráció tagjai. A nők munkavállalási motivációi között első helyen áll a család anyagi helyzetének javítása.¹⁶ A tépei nők nagy része a faluban, a termelőszövetkezetben vállal munkát. Az eljáró munkásnők döntő többsége nem rendelkezik szakképesítéssel, betanított munkásként helyezkednek el. A nők munkavállalásával párhuzamosan megfigyelhető a családi motiváció háttérbe szorulása.¹⁷ A nőknek kevesebb idejük marad a háztartással, házimunkával foglalkozni, bizonyos tevékenységeket, melyeket korábban az asszony volt köteles megcsinálni, most a család más tagjai is elvégzik. Kialakult az az új családi munkamegosztási forma, melyben a férfiak is fokozottabb mértékben részt vesznek a házimunkákban. Ezt az új család-típust Joung és Wilmott nyomán szimmetrikus családnak nevezték el. A szimmetrikus családmodellben a családi szerepek nemek szerint nem szegregálódnak; vagyis ugyanazon feladatot egyaránt elvégezheti a férj vagy a feleség is.¹⁸

Tépen jól elkülöníthető három családtípus. Az első csoportba az idős korosztály (60—80 év) tagjai tartoznak. Legtöbbször nyugdíjasok, a háztáji földet művelik. Az ő családeszményük még azonosítható a tradicionális családmodellrel. Őket a család intézményének átalakulása legfeljebb annyiban érinti, hogy felnőtt gyermekeik már ezt a formát valósították meg. A középgeneráció (40—60 év) családmodellje már átmeneti képződmény, így magán viseli az átmenetiség jegyeit. A családfő vagy a termelőszövetkezetben, vagy a közeli városban vállal munkát, legtöbb esetben a feleség is dolgozik. Gyermekeik kezébe igyekeznek jól kereső szakmát adni. (A háztartásukat anyagi erejükhöz mérten egyezkednek korszerűsíteni, de elsődleges törekvésük inkább az, hogy gyermekeiket anyagilag támogassák, házra, autóra gyűjtsenek nekik. Ezt a törekvést két ok is táplálja. Az egyik az, hogy utódaikat szeretnék biztonságban, anyagi jólétben tudni. („Ha már mi nem élvezhetjük a pénzt, legalább a gyerekeknek legyen meg mindenkünk.”)¹⁹ A másik ok: a faluközösségen belül tapasztalható versenyszellem felfokozódása a tárgyi, anyagi értékek megszerzésében. („Az én gyerekek se legyenek alábbvaló, mint a másé!”)²⁰ A fiatal korosztály tagjai (20—40 év) egy olyan családtípus kialakítását tartják céljuknak, melyet az utóbbi években szinte mintaként állít eléjük a tömegkommunikációs eszközök sokasága. Ezek a fiatalok már tudatosan igyekeznek kihangsúlyozni a szülőktől való erkölcsi, anyagi függetlenségüket. Lehetőleg már házasságkötésük előtt felépítik leendő házukat, mely nagyságával a vagyoni státust, és a szülőktől való elszakadást szimbolizálja. A mai tépei család típusa tehát alapvetően különbözik elődétől életvitelében,

15 Zsigmond Gábor: Az 1960—70-es évek fordulójának családtípusa.

In: Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához (Szerk.: Bodrogi Tibor, Budapest, 1978.) 156.

16 Cseh-Szombathy László: Családszociológiai problémák... im: 168.

17 Cseh-Szombathy László: Családszociológiai problémák... im: 167.

18 Cseh-Szombathy László: Családszociológiai problémák... im: 176.

19 Saját gyűjtéséből. Tépe, Hajdú-Bihar megye.

20 Saját gyűjtéséből. Tépe, Hajdú-Bihar megye.

anyagi lehetőségeiben egyaránt. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a családi szerepekkel kapcsolatos tradicionalizmus bizonyos jelenségekben még a fiatal generáció képviselőinél is érezteti hatását. Ez abból következik, hogy a családi szerepeket mindenki a szülők családjában figyeli meg, sajátítja el, és az ott ért hatások erősen befolyásolják abban, hogy saját családjában mit alakít ki.²¹ Jó példa erre a gyermekgondozási segélyben levő nők esete. Korábban amíg dolgoztak, férjeik fokozott mértékben besegítettek a házimunkába. Miután a gyermek megszületett, és az asszony otthon maradt, a férfiak elvárják, hogy a házi és a ház körüli munkát a feleség végezze el. („Én keresem a pénzt, akkor legalább a házimunkát végezze el ő. Az én anyám se várta el soha, hogy az apám főzzön, mosson helyette.”)²² — mondta egyik 29 éves férfi adatközlőnk, aki még mindig a hagyományos családi, nem szerinti munkamegosztást tartja követendőnek. A fiatal korosztály tagjai házasságkötésük után 2—3 évig „tervszerűen” nem vállalnak gyermeket. („Majd ha a legfontosabbat előteremtjük, jöhet a gyerekek.”)²³ Két gyermeket tartanak ideálisnak. Az első gyermek megszületésével, illetve a gyermekek számának a növekedésével kapcsolatosan megfigyelhető az a folyamat, hogy a családok élete egyre jobban közelít a tradicionális modell felé.²⁴ A gyermek gondozása időt, energiát, pénzt igényel. A korábban otthonról szórakozni gyakran eljáró házaspárok „otthonülőkké” válnak, gyermekeikről való gondoskodásuk gyakran a korábbi kedvtelésekről való lemondást követeli meg. A gyermeknek anyagilag mindent meg kell adni, nehogy lemaradjon társaitól az óvodában, iskolában stb.

A mai falu társadalmának életét egymás után érték, és érik napjainkban is a legkülönbözőbb urbánus hatások. A család létjogosultságának megkérdőjelezése azonban fel sem merül bennük. A család intézményének szükségességét különböző okokkal indokolják. Egyrészt bizonyos fajta morális okokat hangsúlyoznak: („A tisztességes emberek mindig is családban éltek.”)²⁵ A gyermek személyiségének normális fejlődését is, csak a családi kereteken belül látják megvalósíthatónak, tehát a család egyfajta „védőpajzs” a külső hatásokkal szemben: („A család kell. Már csak a gyerekek miatt is.”)²⁶ Ugyanakkor a család létrehozásában, szükségességében egyfajta praktikus szempont is megfigyelhető szemléletükben: („Házasságot kötöttünk, mert így jobban tudunk boldogulni.”)²⁷ A fiatal generáció tagjai házasságuk indítékaként szinte egyöntetűen az érzelmi kötődést, a kölcsönös vonzalmat jelölték meg. „A XX. században a családok a változó gazdasági-társadalmi viszonyok következtében veszítettek gazdasági funkcióikból, és ma a családi élettől a férj és a feleség egyre inkább várja érzelmi szükségleteinek a kielégítését.”²⁸

A családmódel minőségi átalakulásának folyamata az utóbbi évtizedben Tépen is lezárult. A családok élete nyitottabbá vált, a hagyományos családi munkamegosztás átalakult, a nők munkavállalása is megszokott jelenség lett. Az újonnan alapított családok életvitele, céljai szinte azonosak, vagy legalábbis nagyon sok hasonlóságot mutatnak, és ez a tény egyfajta uniformizáltságot eredményez a ma születő családtípusoknál.

21 *Cseh-Szombathy László*: Családszociológiai problémák ... im: 181.

22 Saját gyűjtésemből. Tépe, Hajdú-Bihar megye.

23. Saját gyűjtésemből. Tépe, Hajdú-Bihar megye.

24 *Cseh-Szombathy László*: Családszociológiai problémák ... im: 216.

25 Saját gyűjtésemből. Tépe, Hajdú-Bihar megye.

26 Saját gyűjtésemből. Tépe, Hajdú-Bihar megye.

27 Saját gyűjtésemből. Tépe, Hajdú-Bihar megye.

28 *Cseh-Szombathy László*: Családszociológiai problémák ... im: 58.

Ágnes Fehér

DIE UMWANDLUNG DES HERKÖMMLICHEN FAMILIENMODELLS
INNERHALB DER GESELLSCHAFT EINES DORFES (TÉPE) IN BIHAR

In soziologischen und gesellschaftsethnologischen Forschungen wird ganz eindeutig immer wieder jener Prozess besonders betont, der sich in den vergangenen zwei Jahrzehnten sowohl auf dem Lande als auch in der Stadt in Bezug auf die Umwandlung der Familienform vollzogen hat.

Die vorliegende Studie berichtet von der Untersuchung herkömmlicher und umgewandelter Familientypen in einem Dorf in Bihar, Charakteristisch für die traditionelle Familienform waren die streng nach dem Geschlecht gehaltene Arbeitsteilung, die leitende Rolle des Familienoberhauptes in der Wirtschaft und im Haushalt sowie die produktive Tätigkeit innerhalb der Familie. Die heute als „offen“ geltende Familienform hat sich in einem langwierigen und sehr widersprüchlichen Prozess herausgebildet. Bei dem jetzigen Modell kann beobachtet werden, dass die Produktion nicht mehr in der Familie abläuft, dass die Verbraucherfunktion in den Vordergrund tritt, dass die Frau in immer stärkerem Masse am Arbeitsprozess teilhat, und dass das Prinzip von der Arbeitsteilung nach dem Geschlecht nicht mehr in Funktion ist. Die Zielsetzungen der Familie und die Hauptzüge ihrer Lebensweise gestalten sich ebenfalls um. Diese Umwandlung der Familienform auf dem Lande wird zum Großteil durch jene urbanen Wirkungen gefördert, die die auswärts beschäftigten Arbeiter von ihrem Arbeitsplatz in der Stadt „mitbringen“, sowie auch durch den über die Massenkommunikationsmittel wirkenden Faktor der Anschauungsformung.

Die Daseinsberechtigung der Institution Familie wurde nicht von einem einzigen Angabenvermittler aus dem untersuchten Dorf in Frage gestellt. Die Notwendigkeit des Vorkandenseins der Familie wurde von ihnen mit moralischen, materiellen, wirtschaftlichen und praktischen Aspekten in gleichem Masse begründet. Besonders im Prozess der Nachkommenserziehung wurde die Herausbildung der familiären Kreise als wichtig angesehen.

Demzufolge muss heutzutage auch in der Gesellschaft des Dorfes mit einer qualitativen Umwandlung des Familientyps gerechnet werden. Es kann festgestellt werden, dass jene hauptsächlichlichen Unterschiede, die einst die Familienform auf dem Lande und in der Stadt voneinander trennten, heute praktisch im Verschwinden sind.